INGLIZ VA O‘ZBEK ROMANLARIDA SHAXSNING IJTIMOIY O‘ZLIGI VA MADANIY CHEGARALAR (CHO‘LPON VA FORSTER ASARLARI QIYOSIDA)

Kalandarova Dilfuza Palvannazarovna
Toshkent shahar Chilonzor tuman
283-son maktab ingliz tili o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur tezisda o‘zbek va ingliz adabiyotining muhim namunalari bo‘lgan Cho‘lponning “Kecha va kunduz” hamda E. M. Forsterning “A Passage to India” romanlarida shaxsning ijtimoiy o‘zligi, madaniy mansublik va turli ijtimoiy-madaniy guruhlar o‘rtasidagi chegaralar qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda har ikki adib ijodida shaxsning jamiyatdagi o‘rni, milliy va madaniy identitet, mustamlakachilik va ijtimoiy ierarxiyaning inson dunyoqarashiga ta’siri kabi masalalarning badiiy ifodasi yoritiladi. Cho‘lpon romanida Turkiston jamiyatidagi ijtimoiy munosabatlar, gender rollari, an’anaviy qarashlar va mustamlakachilik sharoitidagi ma’naviy ziddiyatlar muhim o‘rin egallasa, Forster romanida ingliz mustamlakachiligi sharoitida inglizlar va hindlar o‘rtasidagi madaniy masofa, ijtimoiy tabaqalanish va o‘zaro begonalashuv masalalari markazga chiqariladi. Qiyosiy tahlil natijasida ikki romanda geografik va tarixiy sharoitlar turlicha bo‘lishiga qaramay, shaxsning o‘zligini anglash jarayoni jamiyatdagi hokimiyat, madaniyat va ijtimoiy chegaralar bilan uzviy bog‘liqligi ko‘rsatiladi.

Kalit so‘zlar: qiyosiy adabiyotshunoslik, ijtimoiy o‘zlik, madaniy identitet, madaniy chegara, Cho‘lpon, E. M. Forster, “Kecha va kunduz”, “A Passage to India”, mustamlakachilik, shaxs va jamiyat.

Kirish.

XX asr adabiyotida shaxs va jamiyat munosabati, milliy o‘zlik hamda madaniyatlararo ziddiyat masalalari muhim badiiy muammolardan biriga aylandi. Ayniqsa, mustamlakachilik, modernizatsiya va ijtimoiy transformatsiya jarayonlari shaxsning o‘zligini anglashiga sezilarli ta’sir ko‘rsatdi. Shu jihatdan o‘zbek adabiyotidagi Cho‘lpon va ingliz adabiyotidagi Edward Morgan Forster ijodini qiyosiy o‘rganish muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Cho‘lponning “Kecha va kunduz” romani XX asr boshlaridagi Turkiston jamiyatining murakkab ijtimoiy va ma’naviy muhitini badiiy aks ettiradi. Asarda Zebi, Razzoq so‘fi, Miryoqub va boshqa obrazlar orqali shaxsning jamiyatdagi mavqei, ayolning ijtimoiy holati, patriarxal munosabatlar va mustamlakachilik davridagi ijtimoiy muhit tasvirlanadi [1].

Forsterning “A Passage to India” romani esa Britaniya mustamlakachiligi davridagi Hindiston va ingliz mustamlakachi jamiyati o‘rtasidagi munosabatlarni tasvirlaydi. Roman 1924-yilda nashr etilgan bo‘lib, unda inglizlar va hindlar o‘rtasidagi madaniy masofa, irqiy va ijtimoiy ierarxiya, shaxslararo muloqotning murakkabligi asosiy mavzulardan biri sifatida namoyon bo‘ladi [2].

Mazkur ikki asarni qiyoslash orqali turli tarixiy va geografik sharoitlarda yaratilgan romanlarda shaxsning ijtimoiy o‘zligi qanday shakllanishi hamda madaniy chegaralar badiiy jihatdan qanday ifodalanishini aniqlash mumkin.

Metodologiya.

Tadqiqot qiyosiy-tipologik, tarixiy-madaniy va matniy tahlil metodlariga asoslanadi. Qiyosiy-tipologik metod yordamida Cho‘lpon va Forster romanlaridagi shaxs, jamiyat va madaniyat munosabatlarining umumiy va farqli jihatlari aniqlanadi. Tarixiy-madaniy metod orqali asarlar yaratilgan davrning ijtimoiy-siyosiy sharoiti hisobga olinadi. Matniy tahlil esa obrazlar, dialoglar, ijtimoiy munosabatlar va madaniy qarama-qarshiliklarning badiiy ifodasini o‘rganishga xizmat qiladi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Tadqiqotda postkolonial adabiyotshunoslikda ishlab chiqilgan "madaniy farq", "mustamlakachi va mustamlaka qilingan subyekt", "o'zlik" va "boshqalik" kabi nazariy tushunchalardan ham foydalaniladi [3; 4]. Biroq Cho'lpon va Forster asarlari tarixiy sharoit jihatidan aynan bir xil hodisani aks ettirmagani sababli ular o'rtasidagi qiyoslash tipologik va funksional o'xshashliklar asosida olib boriladi.

Natijalar.

Tahlil natijasida har ikki romanda shaxsning ijtimoiy o'zligi individual xususiyatlargina emas, balki jamiyatning ijtimoiy va madaniy tuzilishi bilan belgilanadigan murakkab hodisa sifatida tasvirlanishi aniqlandi.

"Kecha va kunduz" romanida Zebi obrazi orqali ayolning shaxsiy istaklari bilan patriarxal jamiyat talablari o'rtasidagi ziddiyat ochib beriladi. Zebi shaxs sifatida o'z hayoti va taqdiriga daxldor qarorlarni mustaqil belgilash imkoniyatidan mahrum bo'lgan muhitda yashaydi. Bu holat shaxsning ijtimoiy o'zligi jamiyatdagi gender munosabatlari orqali ham shakllanishini ko'rsatadi [1].

Forster romanida esa shaxsning o'zligini belgilovchi asosiy omillardan biri mustamlakachi jamiyatning irqiy va madaniy ierarxiyasidir. Hindistonlik doktor Aziz va inglizlarning munosabatlari orqali shaxsiy insoniylik bilan mustamlakachilik tizimining kollektiv qarashlari o'rtasidagi ziddiyat tasvirlanadi [2].

Ikki asarda ham madaniy chegara faqat geografik yoki milliy chegara sifatida emas, balki insonlar o'rtasidagi ijtimoiy va psixologik masofa sifatida namoyon bo'ladi. Forster bu masofani inglizlar va hindlar o'rtasidagi munosabatlar orqali ochsa, Cho'lpon mahalliy jamiyatning ichki ijtimoiy va madaniy ziddiyatlari orqali ifodalaydi.

Tahlil va muhokama.

Cho'lpon va Forster ijodidagi muhim umumiy jihatlardan biri shundaki, ikkala yozuvchi ham shaxsni jamiyatdan ajratilgan holda tasvirlamaydi. Shaxsning xatti-harakati, qarashlari va tanlovlari mavjud ijtimoiy muhit bilan chambarchas bog'langan.

Cho'lponning "Kecha va kunduz" romanida jamiyatdagi an'anaviy qarashlar insonning shaxsiy erkinligini cheklovchi kuch sifatida namoyon bo'ladi. Ayniqsa, ayolning oiladagi va jamiyatdagi mavqei orqali ijtimoiy o'zlikning shakllanish mexanizmlari ko'rsatiladi. Zebi obrazining fojiasi faqat individual taqdir emas, balki ayol shaxsiga nisbatan mavjud ijtimoiy munosabatlarning badiiy ifodasidir [1; 5].

Forsterning "A Passage to India" romanida esa madaniy chegaralar mustamlakachilik tizimining ijtimoiy tuzilishi bilan bog'liq. Inglizlar va hindlar o'rtasidagi munosabatlarda huquqiy va ma'muriy tengsizlikdan tashqari, stereotiplar va madaniy tasavvurlar ham muhim rol o'ynaydi. Roman voqealari orqali insoniy muloqotning mavjud siyosiy va madaniy ierarxiyalar ta'sirida murakkablashishi ko'rsatiladi [2; 6].

Adabiyotshunos Edward Said Sharq va G'arb munosabatlarini tahlil qilishda G'arbning Sharq haqidagi tasavvurlari ko'pincha hokimiyat munosabatlari bilan bog'liq bo'lishini ta'kidlaydi [7]. Ushbu nazariy qarash Forster romanidagi inglizlarning Hindiston va hindlar haqidagi stereotiplarini tahlil qilishda muhim metodologik asos bo'la oladi.

Homi K. Bhabhaning madaniy "oraliq makon" va gibridlik haqidagi qarashlari ham ikki madaniyat o'rtasidagi shaxsning holatini tushuntirish imkonini beradi [8]. Bunday nuqtayi nazardan Forster romanidagi ayrim obrazlar faqat "ingliz" yoki "hind" kategoriyasi bilan cheklanmaydigan murakkab identitetga ega subyektlar sifatida ko'rilishi mumkin.

Cho'lpon romanida esa ijtimoiy o'zlik masalasi milliy uyg'onish va jamiyatni yangilash muammolari bilan bog'liq. Cho'lpon ijodining umumiy kontekstida ma'rifat, erkinlik va milliy ong

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

masalalari muhim o'rin tutadi [9]. Shuning uchun "Kecha va kunduz" romanidagi shaxsiy fojialarni jamiyatning umumiy ma'naviy holatidan ajratib o'rganish to'liq tasavvur bermaydi.

Forster romanida ham shaxsiy munosabatlar kengroq siyosiy va madaniy tizim bilan to'qnashadi. Doktor Aziz va Cyril Fielding o'rtasidagi munosabat dastlab insoniy do'stlik imkoniyatini ko'rsatsa-da, mustamlakachilik tizimi va milliy mansublik bilan bog'liq qarama-qarshiliklar bu munosabatni murakkablashtiradi [2].

Demak, ikki roman o'rtasidagi asosiy tipologik o'xshashlik shundan iboratki, shaxsiy munosabatlar jamiyatning mavjud kuch munosabatlaridan mustaqil ravishda rivojlana olmaydi. Biroq ularning farqi tarixiy sharoitda namoyon bo'ladi. Forster bevosita ingliz mustamlakachiligi va hind jamiyati o'rtasidagi munosabatni markazga qo'yadi. Cho'lpon esa Turkiston jamiyatining ichki ijtimoiy, ma'naviy va gender ziddiyatlarini tasvirlaydi.

Shuningdek, "madaniy chegara" tushunchasi har ikki romanda turlicha funksiyani bajaradi. Forsterda u avvalo ingliz va hind jamoalarini ajratib turuvchi mustamlakachilik chegarasi sifatida ko'rinsa, Cho'lponda ijtimoiy tabaqa, gender, an'ana va modernlik o'rtasidagi chegaralar shaklida namoyon bo'ladi.

Xulosa.

Cho'lponning "Kecha va kunduz" hamda E. M. Forsterning "A Passage to India" romanlarini qiyosiy tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, shaxsning ijtimoiy o'zligi jamiyatning tarixiy, madaniy va siyosiy sharoitlari bilan uzviy bog'liq. Har ikki yozuvchi individual taqdir orqali kengroq ijtimoiy muammolarni yoritadi.

Cho'lpon romanida shaxsning o'zligini belgilovchi asosiy omillar sifatida patriarxal munosabatlar, gender cheklovlari, an'anaviy ijtimoiy qarashlar va tarixiy-mustamlakachilik muhiti ko'zga tashlanadi. Forster romanida esa milliy mansublik, mustamlakachilik hokimiyati, irqiy va madaniy tafovutlar shaxslararo munosabatlarning muhim determinantlari sifatida namoyon bo'ladi.

Qiyosiy jihatdan eng muhim xulosa shundan iboratki, madaniy chegara insonlarni faqat milliy yoki geografik jihatdan ajratmaydi. U shaxsning o'zini anglashiga, boshqa guruh vakiliga munosabatiga va jamiyatdagi mavqeiga ta'sir ko'rsatuvchi ijtimoiy mexanizm sifatida ham faoliyat yuritadi. Shu jihatdan Cho'lpon va Forster romanlari XX asr adabiyotida shaxs, jamiyat va madaniyat o'rtasidagi murakkab munosabatlarni tadqiq etish uchun muhim badiiy manba hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Cho'lpon. Kecha va kunduz. Toshkent: Sharq, 2000. Asar matni.
[2] Forster, E. M. A Passage to India. London: Edward Arnold, 1924. Asar matni.
[3] Bhabha, H. K. The Location of Culture. London: Routledge, 1994, pp. 1–18, 53–56.
[4] Ashcroft, B., Griffiths, G., Tiffin, H. The Empire Writes Back: Theory and Practice in Post-Colonial Literatures. London: Routledge, 2002, pp. 1–15, 37–76.
[5] Karimov, N. Cho'lpon: Ma'rifiy-biografik roman. Toshkent: Sharq, 2003, pp. 5–20, 180–205.
[6] Childs, P., Williams, P. An Introduction to Post-Colonial Theory. London: Prentice Hall, 1997, pp. 1–12, 89–113.
[7] Said, E. W. Orientalism. New York: Pantheon Books, 1978, pp. 1–28, 31–110.
[8] Bhabha, H. K. The Location of Culture. London: Routledge, 1994, pp. 53–56, 85–92.
[9] Qosimov, B. Milliy uyg'onish: jasorat, ma'rifat, fidoyilik. Toshkent: Ma'naviyat, 2002, pp. 3–25, 175–210.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

[10] Abrams, M. H., Harpham, G. G. A Glossary of Literary Terms. Boston: Wadsworth, 2012, pp. 155–161, 183–190.
[11] Eagleton, T. Literary Theory: An Introduction. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996, pp. 1–17, 174–198.
[12] Loomba, A. Colonialism/Postcolonialism. London: Routledge, 2005, pp. 1–19, 42–73.
[13] Greenberger, A. J. English Political Caricature: A Study of Political Illustrations on the British Stage and in the Press. Oxford: Clarendon Press, 1969, pp. 1–20.
[14] Lodge, D. The Modes of Modern Writing: Metaphor, Metonymy, and the Typology of Modern Literature. London: Edward Arnold, 1977, pp. 5–24, 137–155.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.